

„Ein feste Burg ist unser Gott” BWV 80

Kantata E, „Ein feste Burg ist unser Gott” BWV 80 stanowi jedno z tych dzieł, które kilka razy rozbrzmiewało w przestrzeni lipskich kościołów św. Tomasza i św. Mikołaja w czasach muzycznej dykcji Bacha tamże. Możliwość ponownego wykonania jakiegokolwiek ze swoich utworów kompozytor traktował zawsze jako pretekst do zmian, poprawek i ulepszeń, choć wiązało się to również z koniecznością dopasowania do nowych warunków prezentacji. Nie inaczej rzecz się przedstawiała z BWV 80. Wiadomo bowiem, że kompozycja ta miała co najmniej cztery warianty. Spośród nich do dziś zachował się w źródłach pochodzących wprost od mistrza tylko jeden przekaz zapisany jego ręką. Kantata w swojej wersji pierwotnej przeznaczona był do wykonania w niedzielę Oculi (trzecią niedzielę Wielkiego Postu) roku 1715. Grano ją wtedy w kaplicy weimarskiego pałacu księcia Wilhelma Ernsta von Sachsen-Weimar, który do roku 1717 zatrudniał Bacha w charakterze koncertmistrza swojej kapeli, z obowiązkiem tworzenia jednej kantaty kościelnej miesięcznie. Ów najwcześniejszy wariant dzieła (oznaczony dziś w katalogu twórczości Bacha numerem BWV 80a) był zdecydowanie krótszy od późniejszych, rozbudowanych wersji lipskich. Nie zawierała ona nawet słynnego chóru wstępnego, stąd też jej odmienny tytuł „Alles, was von Gott geboren”, który stanowił de facto incipit arii rozpoczynającej dzieło podczas wykonania weimarskiego (potem aria ta występowała zaraz po chórze wprowadzającym). Gdy w roku 1724 Bach kompletował swój drugi rocznik kantat lipskich (zwany też „chorałowym”, ze względu na to, iż każda kompozycja tego cyklu miała opierać się na chorale protestanckim stosownym na dany okres roku kościelnego), z okazji Święta Reformacji wykonał 31 października najprawdopodobniej ową kantatę weimarską, wzbogaconą teraz co najmniej o opracowanie pierwszej zwrotki chorału Lutra „Ein feste Burg ist unser Gott”. Nie zachował się jednak autograf partytury owej wersji, ani materiały wykonawcze z roku 1724, ani żadna kopia. Do kantaty BWV 80 mistrz wrócił gdzieś w latach 1727-1731, by ponownie zaprezentować dzieło również z okazji Dnia Reformacji. Bachowski rękopis owej trzeciej już wersji kantaty przetrwał we fragmentach przechowywanych obecnie w Muzeum Adama Mickiewicza w Paryżu i w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Sankt Petersburgu. W posiadaniu Muzeum Mickiewicza znajduje się manuskrypt pierwszego ustępu (jest to proste opracowanie tytułowego chorału) i fragmentu następującej po nim arii. Kartki z zapisanym przez Bacha urywkiem BWV 80 są częścią Albumu Muzycznego słynnej polskiej pianistki i kompozytorki doby romantyzmu – Marii Szymanowskiej. Nie wiadomo jednak, jak weszła ona w posiadanie tego cennego źródła. Na pewno lipski kantor wykonał jeszcze kantatę BWV 80 co najmniej raz w latach czterdziestych XVIII wieku, chociaż trudno podać szczegółową datę. Z owego dziesięciolecia pochodzi bowiem kopia dzieła sporządzona ręką zięcia Bacha – Johanna Christoha Altnickola. Odpis przezeń zrobiony uznawany jest w kręgu badaczy za w pełni wiarygodny i zawiera zamiast skromnego wcześniej chóru wstępnego (tego z albumu Szymanowskiej), potężne, porywające swoim rozmachem i blaskiem opracowanie melodii oraz tekstu chorałowego „Ein feste Burg”. To właśnie pochodzące z kręgu Johanna Sebastiana źródło stanowi podstawę współczesnych edycji dzieła Bacha i większości jego wykonań. W tej wersji kantata została poszerzona przez kompozytora o dodatkowe opracowanie trzech kolejnych zwrotek chorału, przez co ostatecznie rozrosła się do ośmiu rozbudowanych ustępów. Już po śmierci mistrza, części 1 i 5 kantaty prezentowane były w zmienionej instrumentacji przez najstarszego syna Bacha – Wilhelma Friedemanna – w Liebfrauenkirche w Halle, gdzie od roku 1747 piastował on urząd dyrektora muzycznego i organisty.

Święto Reformacji, na które przeznaczona była kantata BWV 80 upamiętniało ogłoszenie 31 października roku 1517 w Wittenberdze słynnych 95 tez Marcina Lutera. Miały one w swoim założeniu doprowadzić do reformy ówczesnego kościoła rzymskiego, stały się jednak w rzeczywistości początkiem Reformacji. Wspomnieniu tego wydarzenia towarzyszy ewangelikom uroczyste nabożeństwo, w ramach którego czyta się do dziś List do Rzymian (3,21–31) oraz Ewangelię wg św. Mateusza (5,2–10). Na zakończenie liturgii odśpiewywany jest zwyczajowo chorał Lutra Ein feste Burg ist unser Gott (Warownym grodem jest nasz Bóg). Nie wiadomo, czy te same fragmenty Pisma św. czytano w Lipsku podczas świątecznych nabożeństw, w ramach których była wykonywana kompozycja Bacha. Jednak właściwe libretto kantat religijnych ściśle powiązanie z tekstem epistoły i perykopy tym razem nie było konieczne. Dzieło bazowało bowiem na chorale powszechnie znanym, będącym

przecież sztandarową pieśnią Reformacji. Ostatecznie tekst kantaty BWV 80 stanowi poszerzoną o trzy zwrotki chorałowe wersję libretta skompilowanego jeszcze w Weimarze w roku 1715 przez Salomona Francka (teologa i nadwornego poety dworu weimarskiego w czasach działalności tam Bacha) i opatrzonego przezeń własnymi poetyckimi dodatkami. Przesłanie kantaty BWV 80, zawarte w słowach samego chorału, sprowadza się zasadniczo do zdania z I Listu do Koryntian (3, 10) odnoszącego się do podstaw kościoła powszechnego: „Nikt nie może bowiem położyć innego fundamentu, oprócz tego, który już został położony, a jest nim Jezus Chrystus”. Pewnie dlatego w owej najefektowniejszej i najbardziej rozbudowanej wersji kantaty Bach zdecydował, by jej ustęp pierwszy opracować w formie kunsztownego motetu. Nawiązał w ten sposób do muzycznej przeszłości i stylu czasów Lutra. Odwołał się do tej starej techniki kompozytorskiej, trwałości jej zasad i prawideł, muzycznie podkreślając tym samym swoje przywiązanie do podstawowej zasady luteranizmu „Sola scriptura, sola fide, sola gratia” (Tylko Pismo, tylko, wiara, tylko łaska”).

Szymon Paczkowski